

TAPIO
BERGHOLM

KOVA
KOIVISTO

PANKISTA
PÄÄMINISTERIKSI

1960–1970



Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Tapio Bergholm ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

Kuvalähteet sivuilla 552–553

ISBN 978-951-1-47144-8

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023



Sisällys

Kansansuosion arvoitus	7
1. Sosialidemokratian valtavirtaan	11
2. Teoriasta käytäntöön	30
3. Sosialidemokraattien vallan varmistaja	42
4. Asuntosäästämisen ja aluerakentamisen asialla	50
5. Kaupungistumisen pohdiskelija	64
6. Autoistumisen edistäjäksi?	74
7. Irti Tannerista	80
8. Paasion vanavedessä	99
9. Ammattiyhdistysliikettä eheyttämässä	116
10. Talouspolitiikan asiantuntijaksi	124
11. Vasemmistoyhteistyöhön	147
12. Vaalivoittoa rakentamassa	165
13. Hankalasti syntyy hallitus	179
14. Vahva valtiovarainministeri	203
15. Suomen Pankin johtoon	234
16. Umpikujasta kasvupakettiin	242
17. Paasio kaatuu, Koivisto nousee	269
18. Tulopolitiikkaa tekemässä	300
19. Itsevarma hallituksen muodostaja	321
20. Radikaalit nuoret ja arvomurros	336
21. Hallituksen suurin ongelma	351

22. Nordek – innostuksesta pettymykseen	375
23. Puolustusvalmiuden parantajaksi	403
24. Vahva talous – heikko vaalitulostulos	422
25. Karisman kehkeytyminen	438
Kiitokset	453
Viitteet	455
Lähteet	537
Kuvalähteet	552
Henkilöhakemisto	554

Kansansuosion arvoitus

Keskeinen tutkimusongelma on, kuinka omintakeinen mutta erilaisissa äänestyksissä korkeintaan keskinkertaisesti menestyvä kiiwas yhteiskunta- ja tiedekeskustelija Mauno Koivisto muuttui ihailluksi poliitikoksi. Tutkimussuunnitelman viimeisenä otsikona olikin Karisman kehkeytyminen. Se jäi kirjan luvun otsikoksi, muttei kelvannut koko tutkimuksen kiteytykseksi.

Mauno Koiviston itsevarmuus, päättäväisyys ja luja tahto nousivat esiin jo ennen kansansuosion kasvua. *Kova Koivisto* tiivistää elämäkerran näkökulman hänen poikkeukselliseen persoonaansa, asenteeseensa ja toimintatapaansa 1960-luvun Suomessa. Vaikuttaa siltä, että hän nautti tiukoista tilanteista ja kovista kamppailuista. Siksi tämä teos pursuaa Koiviston omapäistä kovuutta.

Koiviston poliittisessa toiminnassa kovuus näkyi selkeästi. Hän oli kyllin rohkea tekemään hyvissä ajoin strategisen irtautumisen SDP:n johdon umpikujaan johtaneesta Kekkos-kammosta. Koivisto otti tietoisesti riskin, kun hän avasi keskustelun sosialidemokraattien ja kommunistien yhteistyöstä vuosina 1963 ja 1965 pitämässään vappupuheissa. Valtiovarainministerinä hän runnoi läpi useita suuria veronkorotuksia jo vuonna 1966. Pääministerinä hän ajoi sitkeästi sähkövetureiden hankkimista Neuvostoliitosta, vaikka SDP:n puolueuuevosto ja sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä olivat aluksi toista mieltä.

Omapäisyys, itsevarmuus ja kovuus eivät ole niitä piirteitä, jotka yleensä vauhdittavat kansansuosion kasvua. Tämä onkin yksi tutkimuksen jännite. Vastaus Koiviston kansansuosioon löytyy keskeisesti uuden dynaamisen miehen kyvystä hurmata suuri osa toimittajista, lehtikuvaajista ja television katsojista. Kasvava

kansansuosio nosti Koiviston etualalle, jolloin häneen kohdistunut arvostelukin koveni.

Televisionkatselu yleistyi 1960-luvulla ripeästi. Onkin yllättävää, kuinka harva historiatutkija on käyttänyt Yleisradion arkiston radio- ja televisiotallenteita. Keskeisimpien yhteiskunnallisten vaikuttajien televisio- ja radioesiintymisiä on kohtuullisesti käytettävissä, vaikka pääosa ei ole säilynyt tähän päivään. Koiviston kansansuosion arvoitus jäisi arvailujen tai aiempien legendojen varaan, jos käytettävissä ei olisi ollut hänen televisio- ja radioesiintymisiään. Ne avaavat myös näkökulman hänen itsevarmuuteensa ja päättäväisyyteensä.

Eduskunnan päätökset muovasivat ja muovaavat yhä kansanvaltaisen Suomen yhteiskuntapolitiikkaa. Valtiopäivien painetut aineistot, valtioneuvoston pöytäkirjat, Suomen Pankin aineistot ja jopa asetuskokoelmat ovat keskeisiä, kun tutkin, miten Mauno Koivisto vaikutti valtiovarainministerinä, Suomen Pankin pääjohtajana ja pääministerinä esimerkiksi vero-, valuutta-, tulo- ja maatalouspolitiikkaan. Nämä aineistot mahdollistavat yhteiskunnallisen päätöksenteon kiehtoviin prosesseihin paneutumisen.

Suomen politiikan tärkein näyttämö oli ja on yhä eduskunta. Siksi on hämmentävää, kuinka niukasti Suomen poliittisen historian tutkimuksessa ja valtiomieselämäkerroissa on hyödynnetty eduskunnan työskentelystä syntyneitä aineistoja. Hallituksen sisäisen työskentelyn jääminen usein katveeseen on myös kummallista. Ahkerammin on poliittisessa historiassa lähdeaineistoina käytetty enemmän tai vähemmän salaisia raportteja Suomen tapahtumista ja suomalaisista.

Elämäkerta avaa usein uusia näkökulmia jo puhkitutkituiksi luultuihin aiheisiin. Mauno Koiviston omat ja Suomen Pankin aineistot ovat mahdollistaneet uuden tulkinnan ensimmäisen tulopoliittisen sopimuksen synnystä vuonna 1968. Se on toivotavasti vähemmän puolinen ja keskeneräinen kuin minun SAK:n näkökulmasta aiemmin tekemäni tulkinta.

On olemassa myytti, jonka mukaan Mauno Koivisto ei pyrkinyt saavuttamiinsa tehtäviin. Tämä on perin ongelmallinen tarina, koska hän aktiivisesti osallistui yhteiskunnalliseen keskusteluun, puolueensa linjakiistoihin ja SDP:n puheenjohtaja Rafael Paasion tukemiseen. Koivisto teki hartiavoimin töitä saavuttaakseen puolueen arvovaltaisimman talouspoliittisen asiantuntijan aseman, mikä toi hänelle valtiovarainministerin tehtävän Paasion hallituksessa vuonna 1966.

Tämä tutkimus tuo esiin, kuinka pyrkimättömyyden myytti on saattanut syntyä. Kuvaan, kuinka SDP ja tasavallan presidentti joutuivat suostuttelemaan Koiviston Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajaehdokkaaksi vuonna 1967. Samoin on ilmiselvää, ettei Koivisto pyrkinyt vuoden 1968 alussa pääministeriksi, kun SDP:n puolue neuvosto oli syrjäyttänyt valtiovarainministerinsä talouspolitiikkaa tukeneen pääministeri Paasion.

SDP:n puheenjohtaja Rafael Paasion ja Mauno Koiviston läheinen yhteistyö saa aiempaa yksityiskohtaisemman kuvauksen, mutta se ei ydinsisällöltään poikkea Koiviston omissa muistelmistaan kertomasta. Sen sijaan ulkoministeri Ahti Karjalaisen tuki valtiovarainministeri Koivistolle vuosina 1966–1967 lienee vähemmän tunnettu. Koiviston asema tasavallan presidentti Kekkonen suosikkina on aiemmassa tutkimuksessa ja jopa Koiviston omissa muistelmissa kuvattu lievemmin kuin tässä tutkimuksessa.

Koiviston kansansuosion nousukiito vuosina 1966–1968 tuo esiin sen, että valtiotieteen varhainen oppi-isä Niccolò Machiavelli hyvin perustein korosti teoksessaan *Ruhtinas* onnen merkitystä. Kova työ, ahkeruus ja lahjakkuus eivät yksin riitä menestykseen, jos onni puuttuu. Kun onni potkaisee, pitää olla kykyä ja tahtoa tarttua tilaisuuteen. Kova Koivisto oli valmis niin valtiovarainministerinä, Suomen Pankin pääjohtajana kuin pääministerinä tavoitteidensa toteuttamiseen, kun mahdollisuuksia avautui.

I. Sosialidemokratian valtavirtaan

Mauno Koivisto osallistui 1950-luvulla railakkaasti SDP:n aatekeskusteluun Turussa. Hän ajoi kunnianhimoista työläisten omaa osallistumista, omia voimavaroja korostavaa ja niiden kasvuun luottavaa sosialistista muutosta yhteiskuntaan ja työelämään.¹ Koivisto korosti esimerkiksi *Turun Päivälehdessä* tammikuussa 1957 sosialidemokratian aatteellisten tavoitteiden merkitystä.²

Kuitenkin juuri kaukaisemmat ja ylevämmät päämäärät: kansojen ja yksilöiden täysi vapaus, veljeys ja tasa-arvoisuus ovat niitä, jotka erottavat kansanvaltaisen poliittisen työväenliikkeen muista yhteiskunnallisista ja poliittisista liikkeistä. On suurta elää ja tehdä työtä niitä kohti ponnistellen, ja niiden puolesta, jos tarvis on, kuollakin.

Koivisto siirtyi lähemmäs SDP:n aatekeskustelun keskikenttää vuonna 1956 kirjoittamalla sosialidemokratian päämääristä *Turun Päivälehteen* ja *Sosialistiseen Aikakauslehteen*. Nämä kirjoitukset enteilivät jo aatteellista uudelleenarviota, kun ne korostivat yhteiskuntakehityksessä omistusoikeuden ohentumista ja kansalaisen saamisen oikeuden vahvistumista. Koivisto ei tehnyt pesäeroa Karl Marxiin mutta arvioi todellisten sosialististen päämäärien etenevän ilman väkivaltaista vallankumousta.³ Vasemmistoleskisläisenä hän saarnasi vielä syksyllä 1957 puolueen toimitsijoille ja Vaasan piirin järjestöväelle, että Karl Marx olisi tietyin edellytyksin edelleenkin hyvä aatteellinen ankkuri SDP:lle.⁴

SDP jakaantui 1950-luvun puolivälissä kahteen vallasta kampailevaan ryhmään. Puolueen puheenjohtaja Emil Skogin kanssa samaan joukkoon kuuluneita kutsuttiin skogilaisiksi ja haastajaksi lähteneen puoluesihtööri Väinö Leskisen tukijoita nimitettiin leskisläisiksi. Valtataistelu kietoutui erilaisiin aatteellisiin, talouspoliittisiin ja järjestöllisiin kiistoihin, joissa ryhmittymien linjat olivat sekavat. Talous- ja työmarkkinapoliittiset kannat olivat valtataistelua käyneiden ryhmien sisällä vastakkaisia. Rintamalinjojen epäselvyyttä kuvaa hyvin se, että Koivisto oli kiihkeä vasemmistoleskisläinen vuosina 1956–1958.⁵

SDP haki vuosina 1959–1960 poliittista voimaa radikaaleilla talous- ja sosiaalipoliittisilla tavoitteilla, leppymättömällä Kekkoskaunalla ja maalaisliiton arvostelulla. Koivisto irtautui jo vuonna 1959 SDP:n puheenjohtaja Väinö Tannerin, puoluesihtööri Kaarlo Pitsingin, varapuheenjohtaja Olavi Lindblomin ja puolueen vahvimman vaikuttajan Väinö Leskisen linjalta suhtautumisessa Neuvostoliittoon, Urho Kekkoseen ja maalaisliittoon.⁶

Koivisto muuttui maltillisemmaksi, kun puolueen sisäpoliittiset tavoitteet radikalisoituivat. Tässäkin suhteessa hän irtautui vanhasta ystävästään Pitsingistä. Helsingin Akateeminen Sosiaalidemokraattinen Yhdistys (ASY) suunnitteli sosialidemokraattisen aatteellisen keskustelun vilkastuttamista alkuvuodesta 1957, mutta idea muuttui verkkaisesti toiminnaksi. Toimiva sosialidemokratia -hanke käynnistyi vasta vuonna 1959, kun SDP:n kasvatustoimikunta ja ASY yhdessä valitsivat toimintakomitean. Koivisto oli molempien nimeäjien jäsen. Pitkäaikainen, monipuolinen sosialismin teorian harrastus pätevoitti hänet hankkeen puheenjohtajaksi. Väinö Leskisen aatteellisena neuvonantajana toiminut Työväen Arkiston hoitaja Matti Nieminen tuli sihteeriksi.⁷

Toimintakomitea järjesti keväällä 1959 ”Toimiva sosialidemokratia. Menneen tulkintaa – tulevaisuuden hahmotusta” -tilaisuuksia. Ne käsittelivät suomalaisen sosialidemokratian peri-

aatteellisia ja käytännöllisiä kysymyksiä. Tarkoitus oli muokata näiden tilaisuuksien pohdinnat kirjaksi. Pyrkimyksenä oli synnyttää laajempaa keskustelua ”nykyhetken sosialidemokratian probleemoista”.⁸

Koivisto vaikutti toimintakomitean puheenjohtajana alustajavalintoihin. Useat alustajat olivat etäällä tai irtautumassa Pitsingin ja Leskisen linjoilta. Kouluhallituksen pääjohtajan R. H. Oittisen aiheena oli Neuvostoliiton toteuttaman kauppaneuvotteluiden jäädyttämiseen eli ns. yöpakkasiin kaatuneen Fagerholmin hallituksen (29.8.1958– 13.1.1959) jälkitunnelmissa puolueelle traumaattinen aihe: SDP ja ulkopoliitikka. *Turun Päivälehd*en päätoimittajan, kansanedustaja Rafael Paasion alustus SDP:n sisä- ja hallituspolitiikasta oli vähintään yhtä ajankohtainen. Työväen Sivistysliiton puheenjohtaja, opetusneuvos Yrjö Kallinen ja Työväen Akatemian rehtori Väinö Liukkonen pohtivat periaatekysymyksiä. Talouspoliittisista tavoitteista käydyn keskustelun alustajia oli peräti neljä: Koivisto, Pitsinki, Kansan Markkinatutkimuslaitoksen (KAMALA) johtaja Ahti M. Salonen ja *Suomen Sosialidemokraatin* toimittaja Jyrki Juuti. Oittisen toisena aiheena oli kulttuuripoliitikka, jota käsittelivät myös kouluhallituksen kouluneuvos Paavo Kuosmanen ja toimittaja Arvo Salo. Valtiotieteen kandidaatti Antti-Veikko Perheentuvan alustus käynnisti keskustelun sosiaalipoliitiikasta.⁹

Toimiva sosialidemokratia -keskusteluihin osallistui vain pieni ohjelmakysymyksistä innostunut järjestöaktiivien joukko. Koivisto kokosi alustuksista, keskusteluista sekä mukana olleiden kirjoituksista kirjasen.¹⁰ *Laajempaan kansanvaltaan* ilmestyi vuonna 1960 muodollisesti ASY:n kustantamana, mutta kirjasen toimittajana Koivisto jäi lopulta yksin. Koiviston aatteellinen etäntyminen Tannerin, Pitsingin ja Leskisen sisä- ja ulkopoliittisesta linjasta vaikutti ilmeisesti siihen, ettei puolue eikä mikään sen sisärjestö kustantanut tätä julkaisua. Koivisto kuvaa kirjasen syntyä näin:¹¹

Julkaistun tekstin kirjoitin pääosin kuitenkin itse siitä muitten kanssa keskustelematta. Jouduin sen myös itse kustantamaan. Kun Paasipainon edustaja tuli sanomaan, että tällainen on tehty, kukas tämän maksaa, niin ei löytynyt muuta maksajaa kuin minä. Mutta se oli minusta oikeus ja kohtuus, sillä kaikessa olennaisessa kirjanen on minun tekstiäni.

Teoksen vaikutuksesta hän toteaa happamasti:¹²

Kirjasella tuskin oli mitään vaikutusta politiikkaan. Sen painos oli pieni, sitä jaettiin lähinnä oman puolueosastoni ja puolueen kasvatustoimikunnan piirissä. Mutta selvitin sen avulla omia ajatuksiani.

Toimiva sosialidemokratia -hankkeen alkuperäisten tavoitteiden mukaisesti Koivisto tulkitsi mennyttä ja hahmotti tulevaisuutta. *Laajempaan kansanvaltaan* tarjoaa mahdollisuuden tar-

kastella hänen tuon hetkisiä näkemyksiään sosialidemokratian teoreettisiin, aatteellisiin ja käytännöllisiin kysymyksiin.

Koivisto tulkitsi *Laajemmassa kansanvallassa* sosialistisen työväenliikkeen syntyneen, kun työväenluokka jäi osattomaksi



Mauno Koiviston kirjoittama *Laajempaan kansanvaltaan* otti etäisyyttä marxilaisen sosialismin dogmeihin. Tavoitteina olivat elintason parantaminen, sivistystason nostaminen ja hyvän elämänlaadun monipuolinen turvaaminen.

Ranskan vallankumouksen hedelmistä. Kansalaisyhteiskunnat ja -vapaudet tulivat kuulua kaikille syntyperään, omaisuuteen ja asemaan katsomatta. Tasa-arvoisuuden tuli ulottua myös talouteen ja sivistykseen. Luokka-analyysin hän kiteytti:¹³

Sosialistien käsityksen mukaan ei veljeys voi vallita sortajan ja sorretun, hyväksikäyttäjän ja hyväksikäytetyn välillä.

Työväenliikkeen tavoitteena oli Koiviston mukaan¹⁴

taata kaikille samat mahdollisuudet, poistaa ansiottomat edut ja tulot, turvata kaikille elämän välttämättömyydet sekä toisessa vaiheessa saattaa tulot jakautumaan oikeudenmukaisesti siten, kuin kunkin tuloksellisuus ja hänen huoltovelvollisuutensa edellyttää.

Koivisto piti nerokkaana tieteellisen, marxilaisen sosialismin rakentumista klassisen taloustieteen ja hegeliläiseen käsitteistön varaan. Hän kuitenkin virnuili:¹⁵

Työväenliike teki parhaansa, jottei Marxin ennustama työväestön kurjistumisen lisääntyminen olisi käynyt toteen.

Venäjän vallankumouksen jälkeen työväenliike jakaantui sosialidemokraattiseen ja kommunistiseen haaraan. Koivisto korosti kansanvaltaiseen työväenliikkeen lippua kantaneen sosialidemokratian ja proletariaatin diktatuuria ajaneen kommunismin syvää eroa. Hän toisti taistelevan sosialidemokratian pääideologi Unto Varjosen suomalaisten sosialidemokraattien tajuntaan syvälle iskostaneen tulkinnan, että maamme kansanvaltaisen järjestelmän puolustamisesta sosialidemokraatit kantoivat 1940-luvulla raskaimman taakan.¹⁶ Näissä kamppailussa mukana ollut Koivisto julisti: ”Se taistelu käytiin ja voitettiin.”¹⁷

Useat historian tutkijat ovat korostaneet suomalaisen sosiaalidemokratian olleen aatteellisesti eksyksissä 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa.¹⁸ Koiviston aikalaisanalyysi oli toisenlainen:¹⁹

Voidaan perustellusti sanoa, että sosialidemokraattiset periaatteet ovat sodanjälkeisessä yhteiskunnassamme saaneet kasvavan hyväksymisen: korkeata työllisyyttä pyritään pitämään yllä, tulonjakoa tasoitetaan, sosiaaliturvaa parannetaan, työnsuojelulakeja kehitetään jne. Viimeksi on sosialidemokraattien ajama maan teollistaminen saanut muutkin puolueryhmittymät asettumaan ainakin julkisesti samalle kannalle.

Koivisto iloitsi, kun työväestön ja erityisesti naisten reaalianiot olivat voimakkaasti nousseet. Hän tarkasteli Suomen elinkeinorakenteen nopeaa muutosta. Enää kolmannes työvoimasta sai maa- ja metsätaloudesta pääasiallisen toimeentulonsa, toinen kolmannes oli ansiotyössä teollisuudessa, ja viimeinen kolmannes työskenteli palvelualoilla. Koivisto ennusti Suomen teollistuvan, kaupungistuvan ja toimihenkilöistyvän. Maaseutuelinkeinoista työvoima tulisi siirtymään tuottavammille aloille.

Tulevaisuus oli valoisa, kun lisääntyvä koneellistaminen ja automaatio vähentäisivät työvoiman kysyntää. Kasvava tuottavuus lisäisi vapaa-aikaa. Koivisto uskoi, että lähitulevaisuudessa perheenemännät voisivat ”omistaa työnsä kokonaan perheelleen”. Nuoriso kävisi koulua pitempään ennen työelämään siirtymistä, ja varhaisemman eläkkeelle siirtymisen mahdollisuudet paransivat. Elintason nousu muuttaisi merkittävästi yhteiskuntaa ja kulutustottumuksia. Yhä suurempi osa tuloista käytettäisiin muihin kuin välttämättömiin menoihin. Kulutus siirtyisi yhä jalostetumpiin tuotteisiin.²⁰

Koiviston usko tuottavuuden nousuun ja naisten kotiin siirtymiseen ei ollut 1950-luvulla poikkeuksellista. *Turun Päivälehti*

ennusti jo vuonna 1955 robottitehtaiden olevan pian todellisuutta.²¹ Käynnissä oli laaja keskustelu teollisuuden automaation tuomista suurista muutoksista, jotka vähentäisivät työvoiman kysyntää. Varsinaisen huolena oli, löytyisikö sotien jälkeen syntyneille suurille ikäluokille enää töitä.²²

Toimittaja Ulla Tiilikainen ennusti vuoden 1960 alussa *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* aivan päinvastoin kuin Koivisto, että ”naisille vapautuu yhä enemmän aikaa ansiotyöhön”. Tiilikainen korosti, että nykyajan nainen jäisi työelämään ”ansaitakseen, menestyäkseen ammatissa, tunteakseen kuuluvansa työyhteisöön ja olevansa tarpeellinen”.²³

Tuottavuuden ripeän nousun epäiltiin tuovan työttömyyttä. Tämä oli käynnistänyt keskustelun päivittäisen ja viikoittaisen työajan lyhentämisestä. Työajan tutkimuskomitea vuonna 1957 ja Pekka Kuusi vuonna 1961 julkaistussa *60-luvun sosiaalipolitiikka* -kirjassa kuitenkin torjuivat työajan lyhentämisen.²⁴ Koivisto ei esittänyt *Laajempaan kansanvaltaan* -kirjasessa työajan yleistä lyhentämistä.

Koivisto kuvasi taloudellisen toiminnan olennaisia rakenne muutoksia. Valtion ja kuntien osuus tuotannosta oli kasvanut. Niiden omistukseen olivat yleensä siirtyneet voimalaitokset, rautatiet sekä vesi-, kaasu- ja sähkölaitokset. Suomessa valtioenemmistöiset yhtiöt menestyivät pääomavaltaisilla aloilla, kuten puunjalostus-, kaivos- ja metalliteollisuudessa. *Laajempaan kansanvaltaan* arvioi, että julkinen yritystoiminta soveltui huonosti pienteollisuuteen, kauppaan ja palveluihin. Koivisto katsoi, että yksityisyritteliäisyys ja osuustoiminta menestyivät paremmin aloilla, joilla valikoimat ja muodit vaihtelivat nopeasti.²⁵

Toinen suuri rakennemuutos oli tapahtunut, kun osakeyhtiöt olivat syrjäyttäneet varsinaisen yksityisyritteliäisyyden muualta kuin maataloudessa. Kolmas siirtymä oli Koiviston mukaan omistuksen ohentuminen, jonka hän oli tuonut esiin jo vuoden

1956 kirjoituksissaan.²⁶ *Laajempaan kansanvaltaan* -kirjasessa hän kuvasi yksityisen omistamisen sarjana oikeuksia, joista suuri osa on historiallisen kehityksen myötä joko poistunut tai kaventunut. Koivisto toisti näkemyksensä, että kehitys oli johtamassa siihen, että pitämisen oikeutta tärkeämmäksi nousisi saamisen oikeus.

Talouspolitiikka oli tullut yhä tärkeämmäksi, kun toimijoiden keskinäisriippuvuus oli kasvanut. Hän piti porvarillisen talousajattelun muutosta liian niukkana:²⁷

Porvarillisella taholla hyväksytään jo talouspolitiikan harjoittaminen yleisesti vaikuttavilla keinoilla suhdanteiden tasaamiseksi, mutta tasapainoiseen taloudelliseen kasvuun tähtäävä taloudellinen suunnitelmallisuus on heille vielä kauhistus.

Kirjasen arvio talouskehityksestä, menneestä talouspolitiikasta ja toivottavista talouspoliittisista ratkaisuista toisti Koiviston aiempia näkemyksiä. Esimerkiksi Suomen Pankin pääjohtajan ja virkamieshallituksen pääministeriksi vuonna 1957 nousseen Rainer von Fieandtin kireän rahan politiikan arvostelu ja kritiikki kokoomuksen ajamaa kansankapitalismia kohtaan olivat samantlaisia.²⁸

Koivisto suhtautui kriittisesti tulkintoihin, joiden mukaan Suomen sodanjälkeinen talouskehitys olisi ollut heikkoa tai maa olisi elänyt yli varojensa. Hän muistutti, että investoinnit ja säästäminen olivat Suomessa korkeammalla tasolla kuin talousihmeen vuoksi ihaillussa Saksassa. Suomessa valtiontalous oli paisunut, muttei enempää kuin yleensä länsimaissa. Koiviston mielestä investointien runsas suuntaaminen maatalouteen ja niukka panostus teollisuuteen olivat johtaneet Suomessa vaikeaan rakennetyöttömyyteen, kun koneellistuva maatalous tarvitsi yhä vähemmän työvoimaa.²⁹

Koivisto ajoitti vuoteen 1956 Suomen talouspolitiikan jyrkän käänteeseen, jolloin vanhakantainen talouspolitiikka sai yliotteen. Sodanjälkeisinä vuosina tavoitteina olivat olleet korkea työllisyys ja nopea talouskasvu. Uudet tavoitteet olivat vakaa rahanarvo ja ulkomaankaupan pikainen vapauttaminen. Koiviston tulkinta maaliskuun 1956 SAK:n yleislakon ja MTK:n maataloustuotteiden luovutuslakon lopputuloksesta oli armoton. Ammattiyhdistysliike oli vain näennäinen voittaja. Työväestö oli kokenut tappion, kun maataloustuottajat olivat saaneet yleiseen ansiotasoon kytketyt elintarvikkeiden hinnat pysyvään nousuun. Varsinaiset voittajat olivat MTK ja maksuhelpotuksia saaneet työnantajat.

Koivisto nimesi tämän uuden talouspolitiikan tärkeimmiksi luojiksi skogilaisen valtiovarainministeri Aarre Simosen ja Suomen Pankin pääjohtaja Rainer von Fieandtin. Fieandt sanoi kovaotteista rahapolitiikan kiristämistä ja ulkomaankaupan vapauttamista ajaessaan tukeutuvansa presidenttiin, sillä presidentti olisi voinut hänet erottaa, kun Fagerholmin hallitus ja Suomen Pankki ajautuivat vuonna 1957 syviin erimielisyyksiin.³⁰

Koiviston ohjelma Suomen jatkuvaan taloudelliseen menestykseen oli nelikohtainen:

- 1) oli pidettävä työvoima ja reaali-pääoma täystyöllisenä,
- 2) oli säilytettävä säästäminen sodanjälkeisten vuosien korkealla tasolla,
- 3) oli ohjattava sijoitustoiminta johdonmukaisesti tuottavimmille aloille sekä
- 4) oli kohotettava jatkuvasti kansan koulutustasoa.³¹

Koivisto ennakoi poikkeuksellisen varhain keynesiläisen talouspolitiikan ongelmia:³²

Voidaan perustellusti sanoa, että mitä pitemmälle subdantteiden tasaamisessa on yleisesti vaikuttavilla keinoilla päästy, sitä tehottomammiksi nämä keinot ovat tulleet.

Siksi Koivisto kannatti suunnitelmataloutta, valikoivaa luotonantoa ja valtion jo omistamien yritysten toiminnan virittämistä yleisen talouspolitiikan mukaiseksi.³³

Koivisto esitteli jo vuonna 1959 *Kasvatusopillisessa aikakauskirjassa* ilmestyneessä artikkelissaan Opin tuottavuus³⁴ yhdysvaltalaisen Robert Solow'n, norjalaisten Odd Aukrustin ja Juul Bjerken sekä Olavi E. Niitamon urauurtavia kansantaloustieteellisiä tutkimuksia inhimillisen tekijän (nykyään vakiintunut taloustieteellinen käsite on inhimillinen pääoma) ratkaisevasta vaikutuksesta talouskasvuun.³⁵ *Laajempaan kansanvaltaan* korosti, että hyöty kone- ja laiteinvestoinneista jäisi saamatta, jos koulutus ei olisi ajan tasalla. Koivisto korosti:³⁶

Tutkimus- ja koulutustyöhön osoitetut varat eivät ole uhraus, vaan tuottava sijoitus. Opin hankkiminen on yhteiskunnankin kannalta katsoen eräs tärkeimmistä säästämisen muodoista.

Koivisto ajoi radikaalia muutosta koulutuspolitiikkaan:³⁷

Tuottavuuden ja elintason jatkuva nousu voidaan parhaiten turvata siten, että yksilön työaikaa lyhennetään lisäämällä koulunkäyntiin ja ammattikoulutukseen käytettyjen vuosien määrää. Tällöin on syytä luopua siitä perustelemattomasta käsityksestä, että vain lapsuusikä on oppimiseen sovelias.

Koivisto vaati lakkauttamaan rinnakkaiskoulujärjestelmän, joka jakoi lapset 10–11-vuotiaina kansalaiskouluun ja oppikouluun. Tämä karsinointi suosi varakkaiden vanhempien lapsia ja syrji isättömiä lapsia. Koivisto piti varhaista jakoa perusteettomana, koska ei voitu tietää, millainen aikuinen lapsesta myöhemmin kehittyisi. Hänen vakaumukseensa oli varmasti vaikuttanut oma kokemus siitä, että opiskelumenestys parani iän myötä.³⁸

Sivistyksellinen kansanvalta oli Koiviston keskeinen tavoite, koska taloudellinen eriarvoisuus aiheutti Suomessa sivistyksellistä eriarvoisuutta. Koivisto korosti, etteivät vuonna 1960 lahjakkuus tai muut taipumukset ratkaisseet koulutukseen pääsyä vaan sen teki vanhempien varallisuus. Tasa-arvoiset koulutusmahdollisuudet olivat sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edellytys, koska koulutus oli ainoa väylä vaativiin ja parhaiten palkattuihin tehtäviin.³⁹

Koivisto alusti Turussa vuonna 1953 teollisesta demokratias- ta.⁴⁰ Viehtymys hajautettuihin ratkaisuihin oli kestävä. Työläisten myötämääräämisoikeus, ratkaisuvallan ja vastuun jako työpaikoilla ja yleisempi vallanhajautus olivat tavoitteina *Laa- jempaan kansanvaltaan* -kirjasessa. Koivisto korosti, kuten ruot- salainen sosialidemokraattinen talouspoliitikko ja -teoreetikko Ernst Wigforss, ettei kaikkea valtaa saisi kerätä valtion käsiin, jol- loin vain valtiollisilla vaaleilla olisi merkitystä. Kansalaisen ääni- oikeudella piti olla merkitystä pienemmissäkin yhteisöissä, kuten kunnissa, ammattiyhdistyksissä, osuuskunnissa ja tuotantokomi- teoissa.⁴¹

Koivisto kirjoitti tammikuussa 1966 johdannon Niilo Koljo- sen teokseen *Työntekijä ja yritysdemokratia. Sosialismi ja kapita- lismi uudessa valossa*. Siinä hän korosti, ettei työntekijän asema välttämättä muutu, jos yrityksen omistajaksi tulisi valtio. Koi- visto katsoi, että tarvittiin paljon syvemmälle käyviä uudistuksia, jotta työväenliikkeen keskeinen tavoite, teollinen demokratia eli laajempi kansanvalta yritysten sisäpuolella, toteutuisi.⁴²

Koivisto halusi jo vuonna 1960, että SDP ajaisi taloudellista kansanvaltaa kolmella tavalla: 1) valtiovallan toimin, 2) ammatti- yhdistysliikkeen voimin työelämässä sekä 3) osuustoiminnallisel- la ritteliäisyydellä ja työväen säästöpankkien kautta. Hän piti taloudellisen kansanvallan saavuttamista vaikeana, koska epä- tasa-arvoisessa yhteiskunnassa taloudellinen vaikutusvalta antoi myös poliittista vaikutusvaltaa.⁴³

Koivisto korosti *Laajempaan kansanvaltaan* -kirjasssa talouspolitiikan merkitystä, koska tavoitteina olivat täystyöllisyys, tuotantoelämän uudistaminen ja työtätekevien aseman vahvistaminen. Ammattiyhdistysliikkeen latteata maanantaipäivän ideologiaa vuosina 1956–1957 arvostellut teoreetikko oli siirtymässä aiemmin halveksimansa vatsanpuolueen⁴⁴ kannalle, kun hän määritti sosialidemokraattisen työväenliikkeen taloudellisen kansanvallan tavoitteiksi ”yksityisen omistusoikeuden merkityksen heikentämisen, taloudellisen turvallisuuden luomisen ja tulo- jaon tasoittamisen”.

Laajempaan kansanvaltaan käsittelee niukasti sosiaalipolitiikkaa. Koivisto nimeää tärkeimmäksi sosialidemokraattien saavutukseksi sosiaalipolitiikassa kansaneläkelain, vaikka vuoden 1956 kansaneläkelain synty on yleensä tulkittu sosialidemokraattien raskaaksi tappioksi.⁴⁵ Hän korosti, että sosialidemokraatit olivat parantaneet vähävaraisten eläkeläisten asemaa, kun kansaneläke oli köyhimmille suurimpi ja rikkaimmille pienimpi.⁴⁶

Koivisto piti suomalaisen sosiaalipolitiikan suurimpina ongelmia 1960-luvun alussa sairaus- ja kunnollisen työttömyysvakuutuksen puutetta. Leskien ja orpojen vakuutusurva puuttui täysin. Työeläkeuudistuksen tarpeellisuudesta ei Koivisto mainitse mitään, vaikka niitä koskeva suuri uudistus oli vuonna 1959 toteutettu Ruotsissa. Suomen eduskunta päätti ensin työttömyysvakuutusuudistuksesta vuonna 1960, työeläkeuudistuksesta vuonna 1961 ja vasta sen jälkeen vuonna 1963 sairausvakuutusuudistuksesta.⁴⁷

Suomalaisten asunto-olot olivat vielä 1950-luvun lopulla huonot. Vesijohdot, sisävesat ja kunnollinen lämmitys olivat ylellisyyttä. Asuntopula oli vakava sosiaalipoliittinen ongelma ja asuntopolitiikka sosiaalipolitiikan olennainen osa. Omakohtainen kokemus sodanjälkeisestä asuntopulasta ja pyrkimys tuotannollisen rakennemuutoksen vauhdittamiseen aktiivisella asuntopolitiikalla korostivat sosiaalisen asuntopolitiikan merkitystä Koiviston ajattelussa.⁴⁸

Sosialidemokratian pitkän tähtäimen tavoitteena Koivisto piti uuden yhteiskunnan ja ihmisyyden rakentamista. Siksi kulttuuripolitiikan tuli muuttaa henkistä kulttuuria. Hän korosti aineellisen ja sielullisen vuorovaikutuksen merkitystä yhteiskunnallisessa muutoksessa. Ihmisyksilö ei ollut passiivinen vaan myös omaa ympäristöään muokkaava.⁴⁹

Koivisto vaati kaikille oikeutta oppimiseen, sivistykseen ja esteettisiin nautintoihin. Taloudellinen ja henkinen hyvinvointi eivät olleet vastakohtia. Koivisto näki elintason nousun avaavan mahdollisuudet ihmisten esteettisten tarpeiden tyydyttämiseen. Taiteen saattaminen kaikkien ulottuville tarkoitti kotien, asuinympäristöjen ja työpaikkojen viihtyisyyden parantamista.⁵⁰

Laajempaan kansanvaltaan tuo esiin, kuinka Koivisto pohti laajasti koko maapallon kehitystä ja talouden suuria muutoksia. Suurvaltojen imperialismi oli kärsimässä jatkuvia takaiskuja, kun siirtomaat olivat vapautumassa. Koivisto päätteli, että ydinasevarastojen täyttyminen oli luonut kauhun tasapainon, joka oli edistänyt rauhanomaista rinnakkaiselo.⁵¹

Maailman kahtiajako kommunistiseen ja kapitalistiseen leiriin peitti syvemmän jaon vaurastuviin teollisuusmaihin ja alikehittyneisiin maihin, joissa kurjuus kasvoi. Yhdysvalloissa ihmiset elivät yltäkylläisyydessä, mutta köyhissä maissa nälkä ja puute olivat pahenemassa. Koivisto toteaa:⁵²

Kansainvälisessä mittakaavassa Marxin synkkä ennustus toteutuu: rikkaat maat tulevat rikkaammiksi, köyhät köyhemmiksi.

Koiviston aikalaisanalyysi Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton talousjärjestelmien vahvuuksista ja heikkouksista oli suorapuheinen. Koivisto vertaili:⁵³

Lännen järjestelmässä on kulutus erikoisen huomion aiheena ja kuluttaja tärkeä henkilö. Idän järjestelmässä sijoitus-toiminnalla on etusija ja kulutus saa tyytyä toisarvoiseen. Lännessä yksityisyrittäjäideologia ja käsitys rajoittamattoman kilpailun siunauksellisuudesta ovat johtaneet siihen, että USA on rakettialalla toisen luokan valta. Idässä orjaimainen pitäytyminen työarvo-oppiin on talouden kehityksen esteenä. Yksityisen yrittelijäisyyden puuttuminen jakelun ja palvelujen piiristä luo harmauden koko järjestelmään ja rajoittaa taloudellista kasvua.

Suurien erojen hahmottamisen jälkeen hän kuitenkin toteaa tuolloin muodikkaan konvergenssiteorian mukaisesti järjestelmien olevan saamassa yhä enemmän yhteisiä piirteitä.⁵⁴

Koivisto ankkuroi itsensä pohjoismaisen kapitalismin ja sosialismin välimaastoon jäävän hyvinvointivaltiokehityksen kannattajaksi. Hän totesi:⁵⁵

Meillä on oppimista kummankin järjestelmän piirissä saaduista kokemuksista. Mutta oman järjestelmämme pohjalta jatkaen meidän on helpointa yhdistää mahdollisimman suuri turvallisuus mahdollisimman suureen vapauteen hyvinvoinnin vallitessa.

Koivisto rakensi kirjasen päätösluvun alkuun jännitteen nuorukaisen (sosialidemokratian) ja vanhuksen (taantumuksellisen oikeiston) välille:⁵⁶

Mikä onkaan luonnollisempaa, kuin että nuorta kiinnostaa tulevaisuus ja vanhusta menneisyys, että yhteiskuntaa muuttamaan pyrkivä liike tähtää tulevaisuuteen ja olevia oloja säilyttämään pyrkivä katsoo kaihoten menneisyyteen, että nuorekas mieli katsoo luottavaisesti tulevaisuuteen ja voi-

mansa päivät elänyt odottaa sen tuloa mieli levottomuutta täynnä.

Koivisto piti ihmisten omaa toimintaa pahimpana uhkana ihmiskunnalle. Ihmisten aiheuttamien koettelemuksien pelko ei kuitenkaan saanut lamauttaa sosialidemokratian toimintatarmoa. Hän vetosi runollisesti:⁵⁷

Itsemme tähden – koska murehtimisemme ei voi asiaintilaa muuttaa – käykäämme luottavaisin mielin eteenpäin.

Koivisto oli innokkaasti mukana Toimiva sosialidemokratia -hankkeessa. Hän antoi kirjallisen asun tälle SDP:n ohjelmien yhteenvedolle. *Laajempaan kansanvaltaan* jäi levikiltään vähäiseksi. SDP:n kenttäväki ei kirjaseen tarttunut, eikä se käynnistänyt laajaa aatteellista keskustelua.⁵⁸

Laajempaan kansanvaltaan oli mieto ja pohdiskelleva, kun sitä vertaa leskisläisten Pauli Burmanin ja Matti Niemisen vuonna 1959 ilmestyneeseen *Osakeyhtiö Isänmaa* -pamflettiin, joka riippotteli Kekkonen ja maalaisliiton poliittista hegemoniaa räväkästi. Tuo kirja oli menestys ja sen tekijät murtautuivat tunnetuiksi keskustelijoiksi.⁵⁹

Koivisto vähättelee *Laajempaan kansanvaltaan* -kirjan saamaa huomiota. Kustannusosakeyhtiö Tammi ja *Sosialistinen Aikakauslehtikin* mainostivat teosta. Pakinoitsija Simo ”Simppa” Juntunen esitteli kirjaseen myönteisesti *Suomen Sosialidemokratissa*, kuitenkin mainitsematta puolueessa jo sivuraiteelle joutunutta kirjan toimittajaa. Jaakko Iloniemi puolestaan esitteli toukuussa 1960 *Ylioppilaslehdessä* nimenomaan Mauno Koiviston tekemää kirjasta.⁶⁰

Laajempaan kansanvaltaan ilmestyi huhtikuussa 1960 vähän ennen SDP:n puoluekokousta. Puoluesihteri Pitsingin johtama puolueen talouspoliittinen toimikunta oli laatinut sisäpoliittises-

ti radikaalin talous- ja sosiaalipoliittisen ohjelman, jonka puolue-toimikunta esitti puoluekokoukselle. Puoluekokous lisäsi ohjel-man tavoitteiden joukkoon työttömyysvakuutuksen ja hyväksyi näin täydennetyn ohjelman.

Puolue otti omikseen tavoitteet täystyöllisyydestä, ripeästä teollistamisesta, palvelualojen työllisyyden kasvattamisesta, maa- ja metsätöyläisten minimipalkoista, viisipäiväisestä työviikosta ja pidemmistä vuosilomista. Eikä siinä vielä kaikki: asuntotuotannon ja perheasuntojen runsas lisääminen, sairausvakuutuksen säätäminen, työsuojelun ja eläketurvan parantaminen sekä suuret lisäpanostukset ammattikasvatukseen ja tutkimustoimintaan olivat ohjelmassa. SDP vaati lisäksi valtiiovallan taloudel-listen päätösten suunnitelmallisuutta teollistamisen edistämisek-si, monopolivoittojen poistamista ja taloudellista demokratiaa.⁶¹

SDP:n 60-luvun talous- ja sosiaalipoliittinen ohjelma oli monikärkiohjus. Tarkoitus oli viedä poliittinen elintila SDP:stä puolueriidan melskeissä omille teilleen lähteneiltä ja uuden puolueen, Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattisen Liiton (TPSL) vuonna 1959 perustaneilta sosialidemokraateilta ja kil-pailla menestyksellisemmin eduskunnan suurimmaksi puolueeksi vuoden 1958 eduskuntavaaleissa nousseen kommunistien vaa-liorganisaation Suomen Kansan Demokraattisen Liiton kanssa. SDP:n piti nousta Suomen suurimmaksi puolueeksi ja siten hor-juttaa maalaisliiton ja Kekkonen valta-asemia. SDP painatti oh-jelmaa 10 000 kappaletta, jotta rohkeat tavoitteet tulisivat laajalti tunnetuiksi.⁶²

Koiviston näkemys sosialismista muuttui vuosina 1959–1961. Hän lähestyi länsieurooppalaisen sosialidemokratian valtavirtaa. Keväällä 1960 hän ei ollut vielä valmis hylkäämään sosialismia kuten Saksan liittotasavallan sosialidemokraattinen puolue teki uudistaessaan periaateohjelmansa Bad Godesbergin puolueko-kouksessa 1959.⁶³ Saksan esimerkin innoittamana Kansan Mark-kinatutkimuslaitoksen (KAMALA) johtaja Ahti. M Salonen vaa-

ti talvella 1960 *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* SDP:tä luopumaan sosialismista lähestyvässä puoluekokouksessa.⁶⁴

Keskustelu jatkui. Koivisto asettui vastustamaan Salosen vaatimaa jyrkkää käännettä.⁶⁵ Koivisto korosti, etteivät SDP:n ja Suomen hajanaisen vasemmiston voimat riittäneet sosialismin toteuttamiseen, joten kiistaa käytiin siitä, mitä sosialismista puhuttiin. Hän puolusti vuoden 1952 periaateohjelman linjaa. Sosialisointiin tuli turvautua, kun käytännön olosuhteet ja tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat sitä vaativat. Suomen tilanne oli toinen kuin Euroopassa, minkä vuoksi periaatteellisen suhtautumisen sosialisointiin oli oltava erilainen. Koiviston ajatteli keväällä 1960, että SDP voisi lähteä länsieurooppalaiseen keskusteluun mukaan vasta, kun puolueen kannatus työväestön keskuudessa olisi 90 prosenttia ja pääsy enemmistöasemaan olisi eduskuntavaaleissa aivan hilkulla.

Sosialistisen Aikakauslehden toimitus salli Ahti M. Salosen vastata samassa lehdessä esitettyihin vastaväitteisiin pisteliäästi niitä paljon laajemmalla kirjoituksella.⁶⁶ Koivisto kuvasi reaktiotaan tähän päätoimittajan ratkaisuun Eero Silvastille 1980-luvun alussa näin:

Minua suututti julmasti, kun kirjoitin Sosialistiseen aikakauslehteen jutun, joka oli täysin puolueen linjan mukainen, niin siihen sallitaan Salosen kirjoittaa peräkaneetti, jossa hän oikoo minua.

Koivisto muisteli, että tämän jupakan vuoksi hänen suhteensa Pitsinkiin ja Saloseen muuttuivat hyvin huonoiksi.⁶⁷

Itse asiassa Koiviston suhde marxilaisuuteen muuttui nopeasti. Hän ei malttanut odottaa SDP:n kannatuksen suurta kasvua. Koivisto esitteli joulukuussa 1961 julkaistussa K.-A. Fagerholmin 60-vuotisjuhlakirjassa Länsi-Euroopan sosialidemokraattisten puolueiden ohjelmien muutosta toisen maailman-